

Spraakverwarring in de multireligieuze samenleving

De multireligieuze samenleving leidt in het leven van alledag nogal eens tot conflicten en spraakverwarring. Wanneer mensen van verschillende gezindten met elkaar in gesprek gaan over heikele onderwerpen als het homohuwelijk, religieuze satire, vrije seksualiteit, abortus, euthanasie of vrouwenemancipatie zijn de meningsverschillen vaak onoverbrugbaar. Volgens rechtsfilosoof Paul Cliteur komt dat omdat religieus gefundeerde morele oordelen botsen met niet-religieus gefundeerde oordelen.

In zijn nieuwe boek *Moreel Esperanto* probeert Cliteur het probleem van de religieuze spraakverwarring op te lossen door de formulering van een 'autonome ethiek' die voor alle groepen in de samenleving verstaanbaar is. Deze ethiek moet het karakter krijgen van een universele morele taal die niet gebaseerd is op religie. Cliteur – toch niet bepaald iemand met een voorliefde voor bovennatuurlijke zaken – haast zich te verzekeren dat hij op zichzelf niets tegen religie heeft. "Het staat iedereen vrij te geloven in heksen, kabouters, elfen, feeën, zeemeerminnen, in de liefde, in de laatste zijnsgrond, het 'Ganz Andere' en in *aliens*," schrijft hij monter. Dat valt dan weer mee!

Moreel Esperanto gaat voor het grootste deel over religieuze ethiek en alles wat daar mis mee is. Daarbij zoomt Cliteur met name in op de zogeheten goddelijke-bevelstheorie die zijns inziens bepalend is voor de moraal van de drie abrahamitische godsdiensten: wat God voorschrijft is goed, wat God afkeurt is fout. De goddelijke wil vormt met andere woorden de grondslag voor de ethiek. Cliteur merkt terecht op dat de goddelijke-bevelstheorie gemakkelijk tot onaangename situaties leidt. Want wie legt de heilige wetten uit? Hoe wordt vastgesteld welke straffen er op overtreding staan? En is het wel wenselijk om Gods wil ten uitvoer te brengen?

Bij wijze van antwoord op de laatste vraag haalt Cliteur de oudtestamentische geschiedenis van Abraham aan, die van God opdracht kreeg om zijn zoon Izaäk te offeren. Religieuze moraal staat hier haaks op autonome moraal. De filosoof Immanuel Kant constateerde in 1798 al dat Abrahams bereidheid om zijn zoon te offeren niet bepaald van vaderliefde getuigde en dus moreel verwerpelijk was, zo betoogt Cliteur. Volgens Kant zou het heel wat beter zijn geweest als Abraham de tegenwoordigheid van geest had gehad om het bevel van God stevig in twijfel te trekken: "Dat ik mijn zoon niet moet doden, dat is zeker; maar dat U, die nu aan mij verschijnt God zou zijn, daarvan kan ik niet zeker zijn, zelfs niet wanneer Uw stem uit de hemel zou schallen."

Kant is een van de eerste westerse denkers die er vanuit ging dat de mens een zelfstandige, autonome waarde bezit, los van cultuur, klasse, groep of nationaliteit. Het ligt dan ook in de lijn der verwachting dat de Duitse filosoof door Cliteur wordt opgevoerd als grondlegger van de autonome, religieuze ethiek waar hij zelf op aanstuurt. 'Religieloos' is in dit verband overigens een relatief begrip. Cliteur heeft geen bezwaar tegen morele overtuigingen die geworteld zijn in een godsdienstige traditie. Het wordt wat hem betreft pas problematisch als die traditie wordt opgevoerd ter rechtvaardiging van gedrag dat door anderen wordt afgewezen.

Bij nadere beschouwing blijkt het verhaal over het offer van Abraham niet willekeurig gekozen te zijn. Cliteur maakt zich namelijk ernstig zorgen over vrome lieden die in naam van een hogere macht bereid zijn zich over te geven aan moord en doodslag. In de loop van het boek wordt het steeds duidelijker dat de ontwikkeling van een universele morele taal niet alleen bedoeld is om een eind te maken aan de godsdiensttwisten van alledag, maar daarnaast een nog veel ambitieuzer doel nastreeft: de schrijver van *Moreel Esperanto* wil nagaan of het mogelijk is iets aan religieus geweld te doen door godsdienst en moraal gescheiden te houden.

Die ambitie levert een paar spannende hoofdstukken op. Cliteur toont zich van zijn genuanceerde kant door niet meteen te hoop te lopen tegen het hedendaagse

moslimterrorisme, maar zich in plaats daarvan te verdiepen in religieus geïnspireerde gewelddadigheden in het zestiende-eeuwse Europa. Hij analyseert de vogelvrijverklaring van Maarten Luther, gaat in op de controverse tussen Paus Pius V en Elizabeth I van Engeland en geeft een prachtige analyse van de moord op Willem van Oranje door Balthasar Gerards. Gerards wordt beschreven als een vurig katholiek die er vanuit ging dat Willem van Oranje een ketter was en dus een verwerpelijk mens. Zonder een spoor van berouw te tonen, bleef Gerards tot het bittere eind toegewijd aan zijn overtuiging. Hij stierf een gruwelijke folterdood, maar behield de superieure houding die martelaren ook heden ten dage eigen is.

“Waar tegenwoordig vaak op wordt gewezen, is dat niet alle moslims terroristen zijn,” schrijft Paul Cliteur. “En dat is juist. De overgrote meerderheid van de katholieken was ook niet bereid Willem van Oranje te vermoorden. Daartoe was één man wel bereid.” Cliteur trekt impliciet een parallel tussen de religieuze moord op Willem van Oranje en die op Theo van Gogh. Daarbij boort hij niet alleen tal van bronnen aan, maar weet hij ook onverwachte dwarsverbanden te creëren.

Toch valt er het nodige af te dingen op *Moreel Esperanto*. Hoe voortvarend Cliteur mag zijn als het erom gaat de goddelijke-bevelstheorie te ontcrachten, hij schiet schromelijk te kort in het onderbouwen van zijn eigen autonome moraal. In een interview met de VPRO-televisie noemt hij Jezus een beroerde filosoof omdat deze zijn wijsgerige uitspraken onvoldoende toelicht. Dat geldt voor Cliteur zelf helaas ook. *Moreel Esperanto* is een doorwrocht boekwerk met een notenapparaat dat een kleine honderd pagina's beslaat, maar desondanks blijft het volslagen onduidelijk wat een moraal nu precies autonoom maakt. Het gegeven dat ze geen godsdienstige basis heeft? Maar hoe zit het dan met de invloed van cultuur en geschiedenis? Ik deel de bezorgdheid van Cliteur als het gaat om de verhoudingen in de multireligieuze samenleving, maar ben er niet zo zeker van dat zijn universele morele taal een tegenwicht kan bieden aan excessen en wangedrag. Hoe zou die taal bijvoorbeeld onder andersdenkenden verspreid moeten worden? En kan een moreel inzicht überhaupt wel als universeel worden aangemerkt? Of gaat Cliteur er simpelweg vanuit dat de ethiek die ontwikkeld is binnen de context van het westerse Verlichtingsdenken ook van toepassing is op de rest van de wereld?

In *Moreel Esperanto* worden geen uitspraken gedaan over de superioriteit van de westerse cultuur en moraal. Integendeel, de Leidse rechtsfilosoof grijpt iedere gelegenheid aan om te benadrukken dat de multiculturele samenleving een boeiend fenomeen is. In een vraaggesprek met de Belgische liberaal Dirk Verhofstadt uit 2003 laat hij echter een heel ander geluid horen. Cliteur betoogt hier dat de toekomst van de westerse beschaving gelegen is in verdere implementatie van de Verlichtingsbeginselen: “Daar kun je aan twijfelen en kanttekeningen bij plaatsen, maar het is wel de weg die we stap voor stap zetten naar een soort ‘moreel Esperanto’. Dat ‘moreel Esperanto’ is in de westerse cultuur tot ontwikkeling gekomen en is daar meer ontvankelijk dan bijvoorbeeld in de Arabische cultuur. In die zin mag je zelfs zeggen dat de westerse cultuur superieur is. (...) Mensen zijn gelijkwaardig, culturen niet.” Duidelijker dan dat kan het niet worden.

Paul Cliteur heeft het eerste exemplaar van zijn boek aangeboden aan Ahmed Marcouch, voorzitter van het Amsterdamse stadsdeel Slotervaart. Een mooi gebaar, maar het is moeilijk voorstelbaar dat Marcouch er iets aan heeft bij het ontwikkelen van beleid ten aanzien van weerbarstige Marokkaanse jongeren. *Moreel Esperanto* heeft nauwelijks praktisch nut en de filosofische grondslagen waarop het rust zijn discutabel. Misschien is het nog het beste om het boek te verfilmen! Ja, waarom niet? Een remake van *Willem van Oranje*, met de Marokkaanse acteur Mimoun Oaïssa – die eerder furore maakte in *Shouf Shouf Habibi* en nu te zien is in *Kicks* – in de rol van Balthasar Gerards. *Moreel Esperanto: The Movie*. Jammer dat Theo van Gogh er niet meer is om de regie op zich te nemen.

Paul Cliteur

Moreel Esperanto. Naar een autonome ethiek.
De Arbeiderspers, Amsterdam – 22,50 Euro

